

Mieczysław Róžański,

dr hab. prof. UWM,

Law and Administration Faculty

University of Warmia and Mazury in Olsztyn,

Poland

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3345-1740>

POJĘCIE MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH W PRAWIE POLSKIM

W polskim prawie archiwalnymi jednym z podstawowych pojęć jest definicja materiały archiwalne, które w sposób dość precyzyjny określają jakiego rodzaju dokumentację należy przechowywać wieczyście, aby służyło dobru i kulturze narodu polskiego. Materiały te stanowią narodowy zasób archiwalny

Słowa kluczowe: *archiwum, materiały archiwalne, narodowy zasób archiwalny.*

Bibl.: 21.

Rozanski M.

The concept of archival materials in Polish law

Definition of archival materials is one of the basic concepts of the Polish archival law, which precisely defines what kind of documentation should be kept eternally - for the good of the nation and its cultural heritage.

The author concluded that analysis of the concept of archival materials carried out in the article, which is used in Polish archival law, indicates that the legislator did not apply the closed definition and it is based on concepts commonly used in archival science. The components of this concept specify files and documents, correspondence, financial, technical and statistical documentation, maps and plans, photographs, films and microfilms, sound and videophone recordings, electronic documents that contain historical information that is relevant to learning about the culture and history of the state. This concept overlaps with the concepts of monument, library materials and museum exhibits. These definitions are also not closed, it is difficult to indicate the boundaries between these concepts, especially since some of them are based on similar functional functors and formal criteria. It should be postulated that in the future the legislator should strive for a more precise definition of this concept, so that it is easier to distinguish between what are archival materials, library materials and exhibits. This can be done based on material criteria or purpose indication. As a positive element, resulting beyond the sphere of defining, it should be noted that regardless of where these materials are stored, each of the described acts contains elements of their protection. Also the internal analysis of the described concept indicates that the legislator did not try to carry out a deeper analysis of the concept and its components, but drew on the commonly accepted definitions developed by archival science. He only tried to determine precisely on what material information was or was transmitted.

Keywords: *archive, archival materials, national archival resource.*

Ружанскі М.

Концепція архівальних матеріалів в польському праві

У польському архівному праві одним із основних понять є визначення архівних матеріалів, яке доволі точно визначає, яку саме документацію слід зберігати вічно, щоб вона служила благам і культурі польської нації. Ці матеріали є національним архівним ресурсом Польщі.

Ключові слова: *архів, архівні матеріали, національний архівний ресурс.*

Znaczenie artykułu i stwierdzenie problemu naukowego. W procesie funkcjonowania każdej instytucji publicznej powstaje dokumentacja, która ma znaczenie jako źródło informacji bieżących i tych o wartości historycznej, które powinny być przechowywane wieczyście. Działania dotyczące ochrony archiwaliów tworzą konieczność powstawania przepisów prawnych, które w sensie ogólnym można nazwać prawem archiwalnym. Podstawy ochrony materiałów archiwalnych zacząć trzeba od norm zawartych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku [1]. W art. 6 zobowiązuje ona władze publiczne do zapewnienia odpowiednich warunków do upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, co w odniesieniu do archiwaliów oznacza w szczególności utrzymywanie odpowiednich instytucji oraz podejmowanie działań służących ochronie materiałów archiwalnych. Ponadto art. 73 [1] określa, że w Rzeczypospolitej obowiązuje wolności badań naukowych, korzystania z dóbr

kultury, a także nauczania i twórczości artystycznej. Realizacja tych wolności może być związana z dostępem do materiałów archiwalnych. Prawo archiwalne należy uznać za dziedzinę prawa publicznego (administracyjnego), choć obejmuje ono również elementy cywilno, jak i karnoprawne [17]. Jednym z podstawowych zadań jest zdefiniowanie, co należy rozumieć przez określenie materiały archiwalne. Należy dokonać rozróżnienia pomiędzy materiałami archiwalnymi a zabytkami, materiałami bibliotecznym i muzealiami. Pojęcie to jest tożsame z pojęciem narodowego zasobu archiwalnego, które w myśl ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i o archiwach [2] stanowi ogół materiałów archiwalnych bez względu na to jaki podmiot (państwowy lub niepaństwowy) jest ich właścicielem. Niepaństwowy zasób archiwalny dzieli się jeszcze na ewidencjonowany i nieewidencjonowany zasób archiwalny.

Metody badawcze. W badaniu zastosowano metody teoretyczne i formalną metodę prawną, aby dokonać analizy pojęcia i sformułować wnioski.

Analiza najnowszych badań i publikacji. Definicja materiały archiwalne stosowana jest archiwistyce, w zasadzie od jej początków. W polskim prawie zbudowana została definicja legalna tego pojęcia. Znajduje się ona w ustawie o archiwach i narodowym zasobie archiwalnym [2]. Opiera się ona na definicji zawartej w Słowniku Archiwalnym, [18] przy czym definicja ta zawiera także inne elementy, które nie występują w tym podstawowym dla archiwistyki słowniku. Ponadto znajduje się we wspomnianej wyżej ustawie [2] oraz ustawach: o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [5]; o muzeach [3] i o bibliotekach [4]. Szczegółowe rozwiązania dotyczące pojęć znajdują się także w komentarzach do tych ustaw [10, 14] oraz podręcznikach archiwistyki [11, 12, 13, 19, 20]. Problematyka ta nie jest szczególnie obecna we współczesnej doktrynie prawnej.

Zarys głównego materiału badawczego. Podstawowym aktem prawnym, gdzie zawarta jest definicja materiałów archiwalnych jest ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i o archiwach z dnia 14 lipca 1983 r. [2]. Zawiera ona w art. 1 definicję legalną materiałów archiwalnych. Brzmi ona w obecnej wersji następująco: «Materiałami archiwalnymi wchodzącymi do narodowego zasobu archiwalnego, zwanymi dalej «materiałami archiwalnymi», są wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne w rozumieniu przepisów ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz. U. z 2017 r. poz. 570, z 2018 r. poz. 1000, 1544 i 1669 oraz z 2019 r. poz. 60) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej o działalności Państwa Polskiego, jego poszczególnych organów i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz o jego stosunkach z innymi państwami, o rozwoju życia społecznego i gospodarczego, o działalności organizacji o charakterze politycznym, społecznym i gospodarczym, zawodowym i wyznaniowym, o organizacji i rozwoju nauki, kultury i sztuki, a także o działalności jednostek samorządu terytorialnego i innych samorządowych jednostek organizacyjnych - powstała w przeszłości i powstająca współcześnie». Definicja ta była kilkakrotnie zmieniana, a podczas tych zmian ustawodawca dokonywał większego doprecyzowania definiowanego pojęcia. [2]

Analizując to pojęcie należy najpierw dokonać rozgraniczenia definicji materiały archiwalne od następujących definicji: zabytków, materiały biblioteczne i muzea. Rozgraniczenie to jest konieczne z uwagi na to, że zachodzą na siebie zakresy tych definicji legalnych. Wszystkie one znajdują się w instytucjach kulturowych, które przechowują obiekty świadczące o przeszłości [14].

Pojęcie zabytku określone zostało w art. 3 pkt. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami [5]. Zawarta w nim definicja stanowi, że «zabytkiem może być nieruchomość lub rzeczy ruchome ich części lub zespoły będące dziełami człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową». W tak zdefiniowane pojęcie zabytków mogą również wchodzić materiały archiwalne. Co prawda art. 2 ust. 2 ustawy [5] określa, że materiały archiwalne wchodzące w skład narodowego zasobu archiwalnego uregulowane są przepisami w ustawie o narodowym zasobie archiwalnym [2], co oznacza że do materiałów archiwalnych nie stosuje się w ustawy o ochronie zabytków [5], ale zgodnie z art. 14a ustawy [5] minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa kulturowego, który prowadzi listę Skarbów Dziedzictwa, na którą na podstawie decyzji mogą być wpisane także materiały archiwalne, a szczególności rysunki plakaty fotografie filmy mapy itd. [5]

Także sama ustawa o narodowym zasobie archiwalnym [2] odsyła w art. 14a do ustawy o ochronie zabytków – art. 62-70 [5] w sprawie restytucji archiwaliów, czyli zwrotu materiałów archiwalnych wywiezionych niezgodnie z prawem z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Kolejne rozgraniczenie pojęciowe związane jest z definicjami legalnymi materiałów archiwalnych i materiałów bibliotecznych. W praktyce problemy tego rozgraniczenia występuje dość często z uwagi na duże podobieństwo obiektów archiwalnych i bibliotecznych. Legalna definicja materiałów bibliotecznych zawarta jest w art. 5 ustawy o bibliotekach [4]. Według niej materiałami bibliotecznymi są w szczególności «dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne». Definicja ta nie posiada charakteru zamkniętego i wymienione w niej elementy zwłaszcza piśmiennicze, kartograficzne i ikonograficzne pokrywają się z pojęciem materiałów archiwalnych. Podobnie definicja materiałów archiwalnych pokrywa się częściowo z pojęciem muzealiów, których definicja legalna zawarta jest w art. 21 ustawy o muzeach [3]. Określa ona, że są nimi oprócz nieruchomości rzeczy ruchome które stanowią własności muzeum i zostały wpisane do inwentarza muzealiów. Art. 31 tej ustawy określa, że nie narusza to przepisów dotyczących ochrony narodowego zasobu archiwalnego [10]. Zaznaczyć należy, że problemy w rozgraniczeniu archiwaliów od innych obiektów są ciągle obecne i wymagają bardziej sprecyzowanego określenia definicyjnego. Jednakże wskazać także należy, że instytucje służące ochronie wszystkich rodzajów obiektów działaniu swoim mają podobny charakter, co daje możliwość ich ochrony i zabezpieczenia dla przyszłych pokoleń.

Dokonując wewnętrznej analizy definicji legalnej materiałów archiwalnych stwierdzić należy, że ustawodawca dokonał wyliczenia czym one są. Wskazał, że są to: akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne. Pojęcia te określone zostały na podstawie kryterium formalnego oraz treściowego. Definicja ta ma charakter otwarty, czyli mogą wchodzić do niej także niewymienionych wprost formy dokumentacji. Opiera się na pojęciach powszechnie stosowanych w archiwistyce. Akta w rozumieniu archiwalnym to «dokumentacja w formie tekstowej (pisanej), powstająca w toku działalności jednostki organizacyjnej, podmiotu gospodarczego, osoby prawnej lub fizycznej, utrwalona różną techniką na papierze (rękopis, maszynopis, druk, kserokopia, fotokopia), sporządzona w celu utrwalenia czynności formalno-prawnych» [11, 18, 19]. Dokument określany jest jako «pismo uwierzytelnione sporządzone z zachowaniem przyjętych w danej epoce i miejscu form zewnętrznych i wewnętrznych, stwierdzające lub ustanawiające pewien stan prawny albo też służące do wykonywania uprawnień» [18, 19, 20].

Najszerszym pojęciowo jest określenie dokumentacja. Składają się na nią dokumenty rozumiane szeroko jako utrwalenia informacji będące «świadectwami faktów i zjawisk obiektywnej rzeczywistości lub przejawów myśli ludzkiej» [12, 13, 18, 20]. Zawarte w przepisie wyliczenie rodzajów dokumentacji oparte jest na kryteriach formalnych (m.in. akta, mapy, fotografie, filmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne) i treściowych (choć powiązanych ze specyficzną formą, jak dokumentacja finansowa i statystyczna) [12, 13, 18, 20]. Określenie dokument elektroniczny zdefiniowany został poprzez odwołanie się do jego terminu zawartego w art. 3 pkt. 2 ustawy o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne [15]. W tym rozumieniu jest on «stanowiącym odrębną całość znaczeniową zbiorem danych uporządkowanych w określonej strukturze wewnętrznej i zapisanym na informatycznym nośniku danych, czyli na materiale w urządzeniu służącym do zapisywania, przechowywania i odczytywania danych w postaci cyfrowej» [15].

Ustawodawstwa nie wskazał, kiedy dokumentacja staje się materiałami archiwalnymi. O ile nie stanowi problemu wskazanie, gdy jest ona źródłem historycznym [21], czyli zawiera informacje na temat przeszłości lub mający znaczenie dla obrotu prawnego, o tyle określenie statusu materiałów archiwalnych dla dokumentacji współczesnej wiąże się z następującymi okolicznościami:

- odmową wydania zgody na brakowanie dokumentacji przez właściwy organ (art. 5 ust. 1) [2];
- przypisaniem dokumentacji oznaczenia kategorii archiwalnej «A» na podstawie wykazu akt lub kwalifikatora dokumentacji obowiązującego w danej jednostce organizacyjnej (§ 2 ust. 1 pkt 2, ust. 5) [8],
- wydaniem opinii właściwego organu na temat kwalifikacji dokumentacji (§ 2 ust. 3-5) [8]
- skorzystaniem przez archiwum państwowe lub archiwum wyodrębnione z prawa pierwokupu materiałów archiwalnych wchodzących do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego (art. 9) [2]
- przyjęciem przez archiwum państwowe na przechowanie materiałów archiwalnych będących własnością bądź na podstawie innego tytułu pozostających w posiadaniu niepaństwowych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych (art. 11) [2]

- wydaniem przez dyrektora właściwego archiwum państwowego decyzji o zabezpieczeniu znajdujących się w stanie zagrożenia materiałów archiwalnych wchodzących do narodowego zasobu archiwalnego przez przeniesienie ich do tego archiwum w celu przechowania (art. 12a) [2]
- zakwalifikowaniem dokumentacji do materiałów archiwalnych przez niepaństwową jednostkę organizacyjną (art. 13) [2]
- wydaniem przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych orzeczenia w przedmiocie zezwolenia na wywóz materiałów archiwalnych za granicę (art. 14) [2]
- włączeniem materiałów archiwalnych do państwowego zasobu archiwalnego w jednym z trybów, o których mowa w art. 15 ust. 2 [2]
- wykonywaniem wobec archiwaliów zadań w zakresie ich ewidencjonowania, przechowywania, opracowania, udostępniania lub zabezpieczenia zleconych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych w trybie art. 43a [2].;
- przejściem materiałów archiwalnych niepaństwowej jednostki organizacyjnej na własność państwa w jednym z trybów, o których mowa w art. 44 [2, 14]

Ponadto materiałem archiwalnym może zostać rzecz odnaleziona wobec której Wojewódzki Konserwator Zabytków stwierdził, że jest to materiał archiwalny, (art. 23 ust. 4) [7]. W prawie polskim istnieje możliwość specjalnego nadania statusu materiałom archiwalnym. Tak dzieje się z materiałami sądowymi na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 r. w sprawie przechowywania akt spraw sądowych oraz ich przekazywania do archiwów państwowych lub do zniszczenia [9] Akta sprawy mogą zostać zakwalifikowane do materiałów archiwalnych:

- przez przewodniczącego rozprawy lub posiedzenia po zakończeniu postępowania sądowego (§ 26 ust. 1) [9];
- w niektórych przypadkach w ramach czynności wykonywanej co 5 lat przez sędziego, referendarza sądowego lub asystenta sędziego wyznaczonego przez prezesa sądu (§ 26 ust. 2) [MS];
- fakultatywnie również przez komisję powołaną w celu przeprowadzenia czynności związanych z brakowaniem akt (§ 27 ust. 3) [9, 14].

Zaznaczyć należy, że ta dokumentacja, która nie została zakwalifikowana do materiałów archiwalnych również podlega ochronie na podstawie art. 6, 13 ustawy o archiwach oraz innych aktach prawnych [2, 14]

Konkluzja. Przeprowadzona w artykule analiza pojęcia materiały archiwalne, która stosowana jest w polskim prawie archiwalnym, wskazuje, że ustawodawca nie zastosował definicji zamkniętej i opiera się ona na pojęciach stosowanych powszechnie w archiwistyce. Części składowe tego pojęcia określają akta i dokumenty, korespondencję, dokumentację finansową, techniczną i statystyczną, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne, które zawierają informacje historyczne, które mają znaczenie dla poznania kultury i dziejów państwa. Pojęcie to zazębia się z pojęciami zabytku, materiałów bibliotecnych i muzealiów. Definicje te także nie mają charakteru zamkniętego, Trudno jest wskazać granice pomiędzy tymi pojęciami, zwłaszcza że część z nich opiera się o podobne funkctory funkcjonalne i kryteria formalne. Należy postulować, aby w przyszłości ustawodawca dążył do bardziej precyzyjnego zdefiniowania tego pojęcia, tak by można było łatwiej rozróżnić czym są materiały archiwalne, materiały biblioteczne i muzealia. Można to uczynić w oparciu o kryteria materialne lub wskazanie celu. Jako element pozytywny, wynikający poza sferę definiowania, należy zaznaczyć, że niezależnie, gdzie materiały te są przechowywane, to każda z opisanych ustaw zawiera elementy ich ochrony. Także analiza wewnętrzna opisywanego pojęcia wskazuje, że ustawodawca nie próbował dokonać głębszej analizy pojęcia i jego części składowych, tylko czerpał z powszechnie przyjętych definicji wypracowanych przez archiwistykę. Starał się tylko dość precyzyjnie określić na jakim materiale przekazywane były lub są informacje.

Bibliografia

1. *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*. Dz.U. z 1997, nr 78, poz. 483 z zm [in Polish].
2. *Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i o archiwach*. Tekst jedn.: Dz. U. z 2019, poz. 553, 730 [in Polish].
3. *Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach*. Tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 987 z późn. zm. [in Polish].
4. *Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach*. Tekst jedn.: Dz. U. z 2012 r. poz. 642 z późn. zm. [in Polish].
5. *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.
6. *Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne*. Dz. U. z 2005, nr 64 poz. 565 [in Polish].

7. *Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o rzeczach znalezionych*. Dz. U. poz. 397 [in Polish].
8. *Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej*. Dz. U., poz. 1743 [in Polish].
9. *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 5 marca 2004 r. w sprawie przechowywania akt spraw sądowych oraz ich przekazywania do archiwów państwowych lub do zniszczenia* Tekst jedn.: Dz. U. z 2014 r. poz. 991. MS [in Polish].
10. Antoniak, P. (2012). *Ustawa o muzeach. Komentarz*. Warszawa [in Polish].
11. Banduch, R., Klimkiewicz, S. (2006). *Rodzaje dokumentacji współczesnej (w:) Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik, red. Z. Pustuła*. Warszawa [in Polish].
12. Biernat, C. (1977). *Problemy archiwistyki współczesnej*. Warszawa [in Polish].
13. *Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik, red. E. Borodij (2009)*. Warszawa [in Polish].
14. Konstankiewicz, M., Niewęglowski, A. (2016). *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz, Wolters Kluwer*. [in Polish].
15. Martysz, C. (w:), Szpor, G., Martysz, C., Wojsyk, K. (2015). *Ustawa o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne. Komentarz*. Warszawa 2015. [in Polish].
16. *Metodyka pracy archiwalnej*, red. S. Nawrocki, S. Sierpowski (1988). Poznań Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz, Wolters Kluwe [in Polish].
17. Pęksa W., *Prawo archiwalne – wprowadzenie do zagadnienia*, [w:] *Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian*, red. H. Robótka (2007). Toruń [in Polish].
18. *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska (1874). Warszawa, reprint Przemysł 1998 [in Polish].
19. Robótka, H., Ryszewski, B., Tomczak, A. (1989). *Archiwistyka*, Warszawa.
20. Robótka, H. (2002). *Wprowadzenie do archiwistyki*, Toruń [in Polish].
21. Szymański, J. (2001). *Nauki pomocnicze historii*, Warszawa [in Polish].

Стаття надійшла до редакції 05.12.2019.